

اصول فقه ۳ (حلقه ثانیه)

سطح ۲

درس ۹

استاد: حجت الاسلام والمسلمین علم الهدی
آموزشیار: آقای مصطفی ده‌باشی

مقدمه

برای حصول علم به صدور یک دلیل از سوی شارع، دو راه وجدانی و تعبدی وجود دارد که راه اول در درس‌های گذشته مورد بررسی قرار گرفت. ادله شرعی به دو دسته لفظی و غیرلفظی تقسیم می‌شوند که اینک در صدد بررسی اثبات وجدانی دلیل شرعی غیرلفظی هستیم. دلیل شرعی غیرلفظی، سیره عقلاست که در درس گذشته مباحثی درباره آن مطرح شد و گفته شد که کاشفیت سیره عقلا از دلیل شرعی، بر اساس حساب احتمالات نیست، بلکه باید معاصر معصوم(ع) باشد و سکوت معصوم(ع) را نیز به همراه داشته باشد. به منظور اثبات این دو رکن سیره عقلا، مصنف پنج روش را مطرح کرده‌اند که در این درس، به بررسی راه اول و دوم می‌پردازیم.

متن درس

الاحراز الوجداني للدليل الشرعي غير اللفظي:

مرّ بنا ان دليل السيرة العقلانية يعتمد على ركنين: احدهما: قيام السيرة المعاصرة للمعصومين من العقلاء على شيء. و الآخر: سكوت المعصوم الذي يدل - كما تقدم - على الامضاء. و السؤال الآن كيف يمكن ان نحرز كل واحد من هذين الركنين؟ فاننا بحكم عدم معاصرنا لهما زماناً يجب ان نستدل عليهما بقضايا معاصرة ثابتة وجداناً لكي نحرز بذلك هذا النوع من الدليل الشرعي.

اما السيرة المعاصرة للمعصومين(ع)، فهناك طرق يمكن ان يدعى الاستدلال بها عليها، و قد تستعمل نفس الطرق لاثبات السيرة المعاصرة للمعصومين من المتشرعة بوصفهم الشرعي:

الطريق الاول: ان نستدل على ماضى السيرة العقلانية بواقعها المعاصر لنا. و هذا الاستدلال يقوم على افتراض الصعوبة في تحول السيرة من سلوك الى سلوك مقابل، و كون السيرة العقلانية معبرة - بوصفها عقلانية - عن نكات فطرية و سليقة نوعه و هي مشتركة بين العقلاء في كل زمان.

و لكن الصحيح عدم صحة هذا الاستدلال، إذ لا صعوبة في تصور تحول السيرة بصورة تدريجية و بطيئة الى ان تتمثل في السلوك المقابل بعد فترة طويلة من الزمن، و ما هو صعب الافتراض التحول الفجائي العفوي، كما ان السلوك العقلاني ليس منبثقاً دائماً عن نكات فطرية مشتركة، بل يتأثر بالظروف و البيئة و المرتكزات الثقافية الى غير ذلك من العوامل المتغيرة، فلا يمكن ان يعتبر الواقع المعاصر للسيرة دليلاً على ماضيها البعيد.

الطريق الثاني: النقل التاريخي اما في نطاق التاريخ العام، او في نطاق الروايات و الاحاديث الفقهية، و يتوقف اعتبار هذا النقل اما على كونه موجباً للوثوق و العلم، او على تجمع شرائط الحجية التعبدية فيه، و في هذا المجال يمكن الاستفادة من الروايات نفسها، لانها تعكس ضمناً جوانب من حياة الرواة و الناس وقتئذ، كما يمكن الاستفادة ايضاً من فتاوى الجمهور في نطاق المعاملات مثلاً باعتبارها منتزعة أحياناً عن الوضع العام المرتكز عقلياً الى جانب دلالات التاريخ العام.

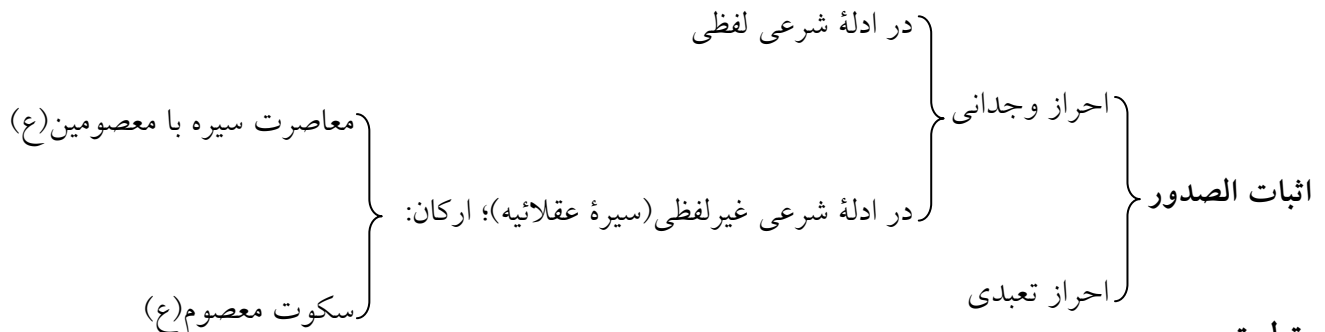
[الطريق الثالث...]

اثبات سیره عقلایی در زمان معصوم (ع)

گفته شد که سیره عقلا کاشف از دلیل شرعی است و برای این منظور لازم است که بر دو رکن استوار باشد: الف) سیره، معاصر معصوم (ع) باشد. ب) با سکوت معصوم (ع) که دلالت بر رضایت می‌کند همراه باشد. از آنجا که ما معاصر با معصوم (ع) نیستیم، چگونه می‌توانیم این دو رکن را اثبات کنیم؟

رکن اول سیره عقلا یعنی معاصرت معصوم (ع) از راه‌های مختلفی قابل استدلال است که گاهی برای اثبات سیره متشرعه نیز به کار می‌رود. در این زمینه راه‌هایی پیشنهاد شده است که در ادامه، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

FG

تطبيق

الاحراز الوجدانی للدلیل الشرعی غیراللفظی^۱: مرّ بنا^۲ ان دلیل السیره العقلائیة يعتمد علی رکنین: احدهما: قیام السیره المعاصرة للمعصومین من العقلاء علی شیء^۳.

احراز وجدانی دلیل شرعی غیر لفظی: گفته شد که دلیل سیره عقلایی، بر دو رکن استوار است: یکی قیام سیره عقلا بر یک چیز که این سیره، معاصر معصوم (ع) باشد.

و الآخر: سکوت المعصوم الذی یدل - کما تقدم - علی الامضاء. و السؤال الآن کیف یمکن ان نحرز کل واحد من هذین الرکنین؟

و دیگری سکوت معصوم (ع) که دلالت بر امضا کند. اکنون سؤال این است که چگونه می‌توانیم این دو رکن را احراز کنیم؟

فاننا بحکم عدم معاصرتنا لهما^۴ زماناً^۵ یمکن ان نستدل علیهما بقضایا معاصرة ثابتة وجداناً لکی نحرز بذلك^۶ هذا النوع^۱ من الدلیل الشرعی.

^۱. به هر چیزی که از معصوم (ع) صادر شود و دلالت بر حکم شرعی داشته باشد، ولی از نوع الفاظ نباشد، مثل فعل معصوم (ع)، دلیل شرعی غیر لفظی یا لَبّی گویند.

^۲. ر.ک: همین کتاب، الدلیل الشرعی غیر اللفظی.

^۳. متعلّق جارو مجرور: قیام.

^۴. مرجع ضمیر: السیره و السکوت.

^۵. قید «عدم معاصر».

^۶. مشارالیه: قضایا.

از آنجا که ما از نظر زمانی با سیره و سکوت معصوم (ع) معاصر نیستیم، لازم است به امور ثابت معاصر خود استدلال کنیم تا از این راه سیره عقلایی با دو رکن خودش را احراز نماییم.

اما السيرة المعاصرة للمعصومين (ع)، فهناك طرق يمكن ان يدعى الاستدلال بها^۲ عليها^۳، و قد تستعمل نفس الطرق لاثبات السيرة المعاصرة للمعصومين من المشرعة بوصفهم الشرعي^۴.

در مورد سیره معاصر معصومین (ع)، راههایی وجود دارد که ممکن است به وسیله آنها بر سیره معاصر معصوم (ع) استدلال شود و گاهی آن راهها برای اثبات سیره متشرعه بما هم متشرعه به کار گرفته می‌شوند.

Sco1: ۱۱:۴۷

راه اول: صعوبت تغییر سیره

گفته شد که سیره عقلای دو رکن دارد. برای اثبات رکن اول (معاصرت) راههایی ادعا شده است. شهید صدر (ره) پنج راه را مطرح می‌کنند که در این درس به بررسی راه اول و دوم می‌پردازیم.

از آنجا که سیره عقلای امروزه وجود دارد، در گذشته هم سیره عقلای وجود داشته است؛ زیرا تغییر و تحول سیره‌های عقلایی، بسیار دشوار و سخت انجام می‌شود و همچنین سیره‌های عقلایی، برخاسته از سلیقه‌ای می‌باشند که نوع عقلای آن برخوردارند؛ به بیان دیگر، سیره‌های عقلایی، اموری فطری به شمار آمده و در طی زمان تغییر نمی‌کنند. پس این استدلال بر دو فرض استوار است: دشواری تغییر در سیره عقلایی و فطری بودن آن.

تطبيق

الطريق الاول: ان نستدل على ماضى السيرة العقلائية بواقعها^۵ المعاصر لنا. و هذا الاستدلال يقوم على افتراض الصعوبة فى تحول السيرة من سلوك الى سلوك مقابل،

راه اول این است که برای استدلال بر سیره عقلایی گذشته، به واقعیت امروزین سیره عقلایی تمسک کنیم و این استدلال، بر اساس فرض دشواری در تغییر سیره، از یک رفتار به رفتار دیگر است.

و كون^۶ السيرة العقلائية معبرة - بوصفها عقلائية - عن نكات فطرية و سليقة نوعه و هي^۷ مشتركة بين العقلاء فى كل زمان.

و سیره عقلای بما هم عقلای، بیانگر نکات فطری و سلیقه نوعی است که بین عقلای در هر زمانی مشترک است.

Sco2: ۱۷:۵۳

^۱. یعنی: دلیل شرعی غیرلفظی.

^۲. مرجع ضمیر: طرق.

^۳. مرجع ضمیر: السيرة المعاصرة للمعصومين.

^۴. یعنی: بما هم متشرعه.

^۵. مرجع ضمیر: السيرة العقلائية.

^۶. معطوف عليه: «افتراض».

^۷. مرجع ضمیر: نكات فطرية و سليقة نوعية.

اشکالات شهید صدر بر راه اول

بیان شد که راه اول اثبات معاصرت سیره عقلا با معصوم(ع)، استدلال به واقعیت امروزین سیره است و این که تحول سیره‌ها با موانع جدی مواجه است. شهید صدر به این راه، دو اشکال وارد می‌کنند:

۱. دشواری تحول سیره عقلا، قابل پذیرش نیست؛ زیرا اگر تحول به صورت تدریجی و آرام شکل بگیرد، مشکلی ندارد و آنچه که سخت و دشوار است، تغییر و تحول ناگهانی سیره می‌باشد.
۲. سیره‌های عقلایی، همواره برآمده از نکات فطری و سلیقه‌های نوعی مشترک بین عقلا نیستند، بلکه گاهی اوقات، تحت تأثیر شرایط و محیط و مسائل فرهنگی یک جامعه شکل می‌گیرند.

تطبیق

و لكن الصحيح عدم صحة هذا الاستدلال، إذ لا صعوبة في تصور تحول^۱ السيرة بصورة تدریجية و بطيئة الى ان تتمثل في السلوك المقابل بعد^۲ فترة طويلة من الزمن،

قول حق این است که این استدلال صحیح نمی‌باشد؛ زیرا هیچ دشواری در تحول سیره به شکل تدریجی و کند قابل تصور نیست تا این که سیره در رفتاری مقابل رفتار سابق نمایانگر می‌شود و این، بعد از مدت طولانی حاصل می‌گردد.

و ما هو صعب الافتراض التحول الفجائي العفوي^۳، كما ان السلوك العقلاني ليس منبثقاً دائماً عن نکات فطرية مشتركة، آنچه که فرض آن سخت است، تغییر و تحول ناگهانی است؛ علاوه بر این که رفتار عقلایی، همیشه برخاسته از نکات فطری مشترک نیست.

بل يتأثر^۴ بالظروف و البيئة و المرتکزات الثقافية الى غير ذلك من العوامل المتغيرة، فلا يمكن ان يعتبر الواقع المعاصر للسيرة دليلاً على ماضيها^۵ البعيد.

بلکه از شرایط و محیط و مبانی فرهنگی و سایر عوامل متغیر تأثیر می‌پذیرد؛ پس ممکن نیست که واقعیت امروزین سیره، دلیلی بر گذشته دور آن باشد.

Scor: ۲۸:۰۴

دومین راه اثبات معاصرت: نقل تاریخی

بیان شد که برای اثبات معاصرت سیره با معصوم(ع) راه‌های متعددی مطرح شده است که راه اول، با اشکال شهید صدر مواجه شد.

۱. سیره مشرعه، دارای تغییر و تحول بیشتری نسبت به سیره عقلا است؛ چون تحت تأثیر فتاوی فقها دچار تحول می‌شود.

۲. متعلق: تحول.

۳. یعنی: اتوماتیک، خودجوش، خود به خود.

۴. فاعل: السلوك العقلایی.

۵. مرجع ضمیر: السیره.

راه دوم، مبتنی بر نقل تاریخی است که دارای دو بخش است: ۱. تاریخ عمومی که مورخین می‌نویسند و از راه آن می‌توان از وضعیت سیره‌های زمان معصوم (ع) اطلاع پیدا کرد. ۲. مراجعه به روایات و نصوص فقهی که مربوط به متن زندگی مردم بوده است. نقل تاریخی باید موجب وثوق و علم به سیره زمان معصوم (ع) شود یا اگر موجب علم نمی‌شود، حجیت تعبدی را دارا باشد. به این منظور می‌توان در کنار استفاده از روایات و نصوص فقهی که گوشه‌هایی از زندگی راویان و مردم را نشان می‌دهد، از فتاوی‌ای جمهور مسلمین در باب معاملات استفاده کرد و ثابت نمود که فتاوی‌ای آن‌ها بر اساس سیره‌های عقلایی آن زمان بوده است.

تطبیق

الطریق الثانی: النقل التاريخی اما فی نطاق التاريخ العام^۱، او فی نطاق الروایات و الاحادیث الفقهیة، راه دوم: نقل تاریخی است؛ یا در چارچوب تاریخ عمومی یا در چارچوب روایات و احادیث فقهی. و يتوقف اعتبار هذا النقل^۲ اما علی کونه موجباً للوثوق و العلم، او علی تجمع شرائط الحجیة^۳ التعبدیة فیہ، اعتبار این نقل تاریخی به این است که یا موجب وثوق و علم شود یا شرائط حجیت تعبدی در آن وجود داشته باشد.

و فی هذا المجال یمکن الاستفادة من الروایات نفسها، لانها تعکس ضمناً جوانب من حياة الرواة و الناس وقتئذ^۴، در این زمینه می‌توان از خود روایات استفاده نمود؛ چون گوشه‌هایی از زندگی راویان و مردم آن زمان را منعکس می‌کنند.

كما یمکن الاستفادة ایضاً من فتاوی الجمهور^۵ فی نطاق المعاملات مثلاً باعتبارها منتزعة أحياناً عن الوضع العام المرتکز عقلاً إلى جانب^۶ دلالات التاريخ العام.

هم‌چنین در کنار دلالت‌های تاریخ عمومی، می‌توان از فتاوی‌ای اهل سنت در چارچوب معاملات استفاده نمود؛ به اعتبار این‌که گاهی اوقات این فتاوا برگرفته از وضعیت عمومی و رایج عقلایی به شمار می‌روند.

Sco4:40:20

^۱. مثل: تاریخ ابن خلدون، ابن اثیر و

^۲. یعنی: النقل التاريخی.

^۳. مثل این‌که از ثقات به ما رسیده باشد.

^۴. یعنی: دوره معصوم.

^۵. یعنی: اهل سنت.

^۶. متعلق جارو مجرور: الاستفادة.

چکیده

۱. سیره عقلا در صورتی کاشف از دلیل شرعی است که معاصر معصوم (ع) و با سکوت او همراه باشد.
۲. اولین راه اثبات معاصرت سیره با عصر معصومین (ع) این است که از واقعیت امروزی آن به وجودش در گذشته تمسک کنیم؛ چون تغییر و تحول در سیره ها صعوبت دارد و نیز فطرت انسان ها در همه زمانه ها مشترک است.
۳. شهید صدر بر راه اول، دو اشکال وارد می کند: تحول در سیره های عقلایی اگر به صورت تدریجی باشد، امکان پذیر است؛ بنابراین، معلوم نیست در آن زمان وجود داشته باشند. هم چنین سیره های عقلایی تحت تأثیر شرایط مختلف قرار می گیرند و بن مایه های مشترک ندارند.
۴. دومین راه اثبات معاصرت سیره با عصر معصومین (ع)، نقل تاریخی است که تاریخ عمومی (آنچه که مورخان می نویسند) و روایاتی که مربوط به متن زندگی مردم است، را شامل می شود.